

A KORSZAK MEGGYŐZŐDÉSES EMBERRÉ NEVELT

Mák Ferenczel
Szerbhorváth György
készített interjút

Milyen családi, kisdvárosi milióból kerültél az újvidéki Magyar Tanszékre?

Apám kereskedő volt, anyám ugyanannál a kereskedelmi cégnél volt könyvelő. Az óbecsei, vásártéri környezetben, egy valódi proletár negyedben telt el a kamaszkorom. Az első élményeim azonban paraszti udvarból valók, mert Moholon, a nagyanyámnál nőttem fel. Két-három éves koromban mentünk el Moholra, és nyolcévesen jöttünk vissza Óbecsére, ahol apámék időközben döngölt falú házat építettek. Az első élményeim a moholi ház kertjéből, a szomszéd parasztudvarból származnak, akkor még voltak látványos, nagy aratások szalmakazlakkal és csépléssel, volt kukoricatörés, volt megrakott góré, a kert végében szinte fénylő szárkúpokkal. Amíg apámék dolgoztak, jószerével a nagyanyám nevelt. Hagyományos vallásos nevelésben részesültem, megtartottunk minden egyházi és a paraszti étellel kapcsolatos ünnepet. A vallásos élet azt jelentette, hogy rendszeresen jártunk a templomba, én hittant hallgattam, és ministráltam is. Egyszer a karácsonyi hajnali misén bojtár voltam a pász-

torok közt. És nagyon boldog, elégedett kisgyerek voltam. Később ez a proletárélet már keményebb volt, verekedésekkel, bandázással járt együtt. Az óbecsei alsóvárosi Petőfi Sándor iskolában a gyerekkorom szintén csodálatos volt. Egészen kiváló tanárim voltak, akikről egyszer majd írok is, megérdemelnének egy méltatást. Aztán az óbecsei gimnáziumban folytattam, amely szellemi értelemben elit helynek számított, innen indult például ötven éve, 1967-ben a Jugoszláviai Magyar Középiskolások Művészeti Vetélkedője, amely azonban pártnyomásra Középiskolások Művészeti Vetélkedőjére változtatta a nevét. A hetvenes évek elején én is ott voltam a vetélkedőkön, szavaltam, és a színjátszó csoportban szerepeltem, az írással akkor még nem kacérkodtam.

Gyerekkorom meghatározó élménye volt a paraszti létforma, illetve a kisdvárosi proletár világ közti ütközés. Óbecsén a város szélén tisztességes, becsületes emberek társaságában laktunk, akkor még gyárak voltak arrafelé. Ma, ha hazalátogatok, mintha Bangladesben járnék. A vasutat – amelyen hosszú évekig rohadtak a vagonok – azóta szétverték, a villanykarókat kivágták, eltűzelték, a gyárak közül sem működik már egyetlenegy sem. A szemét ellepi az utcákat, bádogvidék lett a környékből. A hatvanas években épült házak egy része lakatlan, beroskadtak, mindenki menekül erről a ma már lélekszomortó környékről.

1975-ben kerültem az Újvidéki Egyetem Magyar Tanszékére. Kellő szociális érzékkel ahhoz, hogy legyenek elvárásaim az irodalommal, a művészetekkel, illetve a művészi megszólalással, az írói magatartással szemben. De nagyon jó társaságba csöppentem. Akkor már Danyi Magdolna és Bognár Antal szerkesztette az *Új Symposiont* a Katolikus portán, az Ifjúsági Tribünön.

A KMV, a gimi idejében már kezdedbe került a lap? Miket olvastatok akkoriban?

Sőt, még korábban. A hatvanas évek végén végzett a tanszéken egy kiváló nemzedék, közülük került Óbecsére, a Petőfi Sándor általános iskolába magyartanárként a zentai

Raffai Ferenc. Az osztályfőnököm lett, és nemcsak a *Symposion*-élményt hozta el köztünk, de magát a lapot is. Kinyitottam közülük az egyik, éppen aktuális számot, és nagyon megrendített az élmény. Nem tudom, kinek a versében olvastam: „Légy hozzám kurva, kurvulj hozzám”. A keresztény neveltetésű ifjú nagyon megütközött ezen. Elborzadva adtam tovább a lapot. Idővel azután ezt is el tudtam helyezni valahová, de a modernitásban az obszcenitás, a káromkodás nekem ma is túl van az elfogadhatóság határán.

A gimnáziumban igen jó magyartanárnok volt, Bagi Ferenc, aki Kartag Nándor nemzedékével együtt részt vett a Középiskolások Művészeti Vetélkedőjének létrehozásában. Bagi tanár úr vezetésével, középiskolás szinten, kiválóan megtanultuk az irodalmi művek elemzését, s ezt vittem magammal a tanszékre is. Újvidéken egy-két dolgozatomra felfigyelt Thomka Beáta, s néhányunkat – Faragó Kornéliát, Vass Évát, Csányi Erzsébetet – ő hívott át órák után az *Új Symposion* szerkesztőségébe.

Kicsit visszatérve még ifjúkori szocializációd periódusára: zajlik a szocialista modernizáció, bevezetik az öngazgatást, ott a Kommunista Szövetség. Mindez milyen hatással volt rád?

Az abszolút elutasítás érzését ébresztette bennem, és a családomban is. 1944-ben ugyanis Moholon a partizánok a fölszabadulás örömeire agyonverték anyai nagyapámat, a később engem fölnevelő nagyanyám öt gyerekekkel lett magányos özvegyasszony. Nagyapám jómódú gazdának számított a faluban, munkásokat foglalkoztatott, aranykalászos gazda volt. 1944 őszén figyelmeztették az őt fenyegető veszélyre, mire ő ki is ment a tanyára, de aztán visszajött, hogy a városházán igazoltassa a maga ártatlanságát. Ekkorra azonban már feljelentés alapján keresték őt. A család tudni vélte, hogy egy szerb bérese tette a feljelentést. A történet előzménye 1941-re nyúlik vissza: amikor a Bácskát visszacsatolták Magyarországhoz, az új hatóság a megbízhatatlannak vélt szerbek egy részét áttette Bánátba. Nagyapám azonban minden egyes munkásáért jótállt, visszahozta őket. Egyért azonban nem vállalt kezes-

séget, ő lehetett a feljelentő. Ez okozta később a halálát. Anyámék sosem hangoztatták a szerbek felelősségét, a gyászos emlék azonban rátelepedett a családra, állandóan ott vibrált a levegőben. A történeteket előlem se titkolták el, de a részletekről akkor még nem beszéltek. Csak annyit mondtak, hogy a nagyapámat megölték. Talán ezzel magyarázható, hogy anyám és a testvérei a politikától, a kommunizmustól, a bolsevizmustól vagy a titoizmustól életük során mindvégig távol tartották magukat.

Hétéves koromban volt egy különös élményem. Abban az időben május 25-re, Tito születésnapjára körbehordoztak az országban egy stafétát – a neki címzett jókívánságok szóvirágaival. A kötelező iskolai rendezvényre nagyanyám úgy bocsátott utamra, hogy egy nagy bazsarózsacsokrot nyomott a kezembe. A rendezők meglátták a csodálatos csokrot, felvittek hát a pódiumra, és valamit mondtak nekem idegen nyelven. Én addig tiszta magyar környezetben nevelkedtem, egyetlen szót sem értettem szerbül. Azt szerettem volna mondani, hogy „ja ne znam srpski”, hogy nem tudok szerbül, ehelyett azt mondtam, hogy „ja neću srpski”, hogy nem akarok szerbül beszélni. Nagy volt körülöttem a megdöbbenés, de a végén nevettek egyet az oktondi kis magyaron. Otthon azonban, amikor elmeséltem a történetet, nagy volt a döbbenet, de az esetnek semmilyen következménye nem lett.

Hogy bennem a kommunizmus, a bolsevizmus vagy a titoizmus és azok változatai iránti ellenszenv mikor keletkezett, nehéz megmondani, talán a gimnáziumban. Talán a keresztény neveltetésemből adódott, hogy taszított az osztályharc, a gyűlölet- és féltelmekeltés minden formája, hogy idegen volt tőlem az a világ, amelyben mindenki mindenkit megfigyelt, éppen ezért mindenki tartott a másik embertől. A hosszan sorolható példák egyike: a szomszédunkban lakott egy ágrólszakadt nagycsalád, Gizi néni egyedül nevelte a hat gyerekeit. Nyomorban éltek, mert az apjuk brigadéros volt a szövetkezetben, és azt mondta, a kommunizmust ő teljes odaadással szolgálja, a munkájáért fizetést

nem fogad el. Gizi néni mosással keresett pénzt, de annak is java részét elvette a férje, és elitta. Folyton részeg volt. Az én szememben ez egy tipikus kommunista család volt: kegyetlen apával, vergődő asszonnyal és jámbor, jószívű gyerekekkel.

Talán a gimnáziumban kezdtük érezni, hogy abban a világban semmi nem volt a helyén. A marxizmus és a politikai gazdaságtan oktatója egy volt partizán nő volt, akit valamilyen bizottság tagjaként néha fekete limuzin vitt Belgrádba, valamelyik pártközpontba. Tőle tanultuk meg a dialektikus materializmus lényegét, a munkásosztály hatalmának világforradalmi jelentőségét és a partizánethosz sérthetlenségét. Gimnazistaként köztársasági szintű irodalmi pályázaton egyhetes ohridi utazást nyertem, ám sohasem utazhattam el a messzi tó vidékére. Jóval később tudtam meg, hogy helyettem a városi párttitkár fiát vitték a jutalomútra. A gimnáziumban a Szenteleky Kornél önképzőkör tagja voltam, nem riadtam meg a színpadtól sem. Gyakran megesett, hogy meghívtak az

általános iskolákba levezetni egy-egy vetélkedőt vagy irodalmi estet. Ilyenkor az első sorokban mindig ott ültek az öreg partizánok. Esemény múltával a gyerekek kaptak egy üdítőt, a partizánokat meg elvitték lakomára a város legkiválóbb éttermeibe. A hatvanas-hetvenes évek valóságában döbbenetes volt látni ezt a szemérmetlen könyöklést. Az ilyen történetek hatására lassan erodálódott bennem a rendszer humanizmusának mítosza. Újságíró koromig azonban a rendszerrel semmiféle konfliktusom nem volt.

A Sympót megismerve, a Katolikus portán járva nem tűnt fel mégis a lap radikális baloldalisága, legalábbis egyes szerzőknél? Vagy a Danyi-érában a lap már sokkal kevésbé foglalkozott politikai kérdésekkel...

A radikalizmus helyett inkább azt mondanám, hogy a bigott kommunista gondolkodás helyett valami újjal, frissel találkoztam. De nem kellett sok évnek eltelnie, hogy rájöjjenek, ez sem az igazi. Az volt a szerencsém, hogy ráállítottak a színházkritikára, a világ-

A TELJESSÉG FELÉ

**- jegyzetek gion nándor
díjnyertes regényéről -**

Egy-két évvel ezelőtt Végel László Makrójának örülhettünk, hisz irodalmunkban elsőként rajzolta meg ifjúságunk egy rétegének képét, s döbentett rá, hogy a vajdasági regényírásba végre betört az intellektuális gondolatnak az az áramlata, mely szembe kíván nézni valóságunkkal. Végel darabosan, nyersen, szinte lélegzetvétel nélkül felszakadt, napvilágra tört műve előbb ellenállásba ütött, majd elismerésbe fordult.

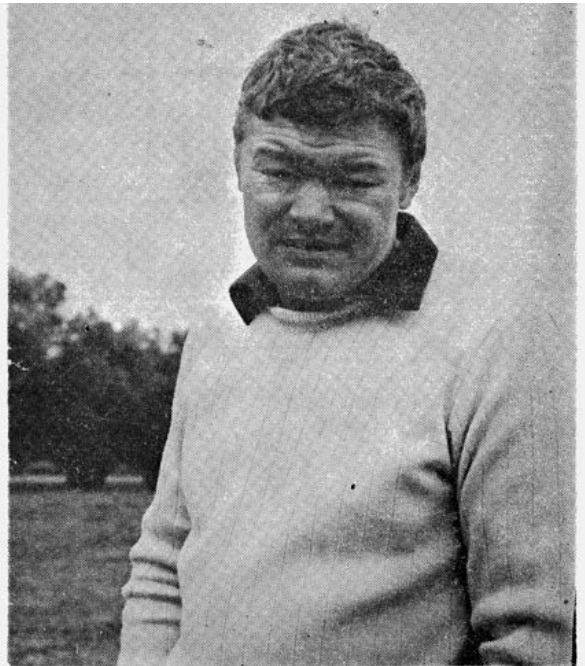
senyre kerül sor, általában maguk mögött hagyják a többit, a kifulladásokat.

Ezúttal Gion Nándor ért célba elsőnek *Testvérem, Jób* című regényével.

Izig-vérig aktuális mű ez, legalább olyan sötét színekkel dolgozó, mint Végel Makrója. Szerzőnk valahogy úgy fogalmazta meg tömören mondandóját a napokban, hogy a lelkiismeret nélküli lezülés kérdését kívánta megírni. S valóban,

regény lapjain, s amikor vagy harmadszor ül össze a kocsmában Búr, a Fehér Ló, Kovács Pali meg az „én”, cinikus heccelődésük már sötétebb a kinti, ködös éjszakánál is. Férget rágja a férget, s Török Ádám már valahol a folyón túl, a strandon fagyoskodik, egy kabinban.

Török Ádám markáns figurája a legérdekesebbek közül való. Életében van valami az örök elhivatottak sorsából. Nagy

hírú belgrádi BITEF-en és az újvidéki Sterija Játékokon minden előadást ingyenjeggyel nézhettem meg. Egészen kiváló volt a baráti társaság: a már említetteken kívül Sziveri János, Csorba Béla, Balázs Attila, Losoncz Alpár járt be a szerkesztőségbe. Majd újabb fiatalok érkeztek, közöttük volt Kalapáti Ferenc és Radics Viktória is. Derűsek voltunk, és nem az ideológiai sematizmusról beszélgettünk, hanem az otthoni dolgokról. Balázs Attila akkoriban jelentette meg a formabontó *Cuniculus* című regényét, ami, megvallom, nekem is nagyon tetszett. Jó volt mást csínálni, mást olvasni, mint ami az akkori *Hid*-ban és az átpolitizált sajtóban megjelent. Hétfégenként hazautaztunk, de alig vártuk a hétfőt, hogy újra találkozhassunk. A hetvenes években már lehetett azt is látni, a vidéken hogyan verik szét a tanyákat, addig kiváló gazdák mentek tönkre, szegényedtek el, és lettek ipari munkások. Mindez a szemünk láttára zajlott, és nem találtuk a jelenségre a megfelelő választ.

És ebben az ellentmondásos világban olvasod Ladik Katalintól a „húznak a vadlibák”-at, a Burda-verseket, s én, aki már gimnazistaként megtanultam, hogy mi a műalkotás, előbb fölháborodtam, majd elbizonytalanodtam. Elfogadtam a klasszikus fölfogáson alapuló elvárást, hogy az irodalmi mű szólítsa meg az embert, legyen erkölcsi tartalma, amivel megszólít, és legyen esztétikai értéket felmutató formája. A korabeli világban ennek kevés nyoma volt, és én kezdtem nem érteni az irodalmat. A társaságban jól éreztem magam, de az irodalmi közegben nem. Úgy hiszem, nem voltam ezzel egyedül, Csorba Béla, Sziveri János írásaiban észrevehetően keményedett a kritikai hang: akkoriban már Illyés Gyula *Egy mondat a zsarnokságról* című versével nagyon egyetértettünk. A szabad gondolkodást és a függetlenség igényét mindenképpen tőlük tanultam. Márai akkor jött divatba, városról városra járva kerestük a könyvtárakban a könyveit. És egyszerre megjelent bennem a polgári világ igényessége iránti vágyódás, megérett a fölismerés, hogy a polgári demokráciákban volt valami, ami elemeiben és részleteiben is

több volt az akkori életünk gyakorlati valóságánál. A szerkesztőségünk évről évre egyre inkább sodródott az ellenzéki felé. Különös, hogy akik ránk akarták erőltetni a kommunista ideológián nyugvó társadalmi valóság elfogadását, azok éppen az *Új Symposion* első nemzedékének pozicionált tagjai voltak: Fehér Kálmán a Forum Könyvkiadó főszerkesztője, majd vezérigazgatója volt, Bányai János és Bosnyák István pedig tanáraink voltak az egyetemen.

Ma is elképedek, ha eszembe jut, mennyi ostobaságot tanultunk az egyetemen a műközpontú irodalomértelmezésről. Elméletgyártói tagadtak minden klasszikus hagyományt, az élet, a társadalom, a bölcsélet és a művészetek terén folyton destruáltak, és soha nem építettek. Regény helyett műalkotásról, rosszabb esetben szövegről beszéltek, és elvesztek a részletekben. Ennek a műközpontú szemléletnek semmi köze nem volt ahhoz az irodalomértelmezéshez, amit otthonról magammal hoztam. Majd jött a generatív poétika, a szemiotika, s vele együtt a posztmodern életérzés. Nem véletlen, hogy hosszú évtizedek során szinte menekültem vissza a 19. századba, a polgári értékek világába. A 20. századból Babits Mihály – akiről a magiszteri dolgozatom írtam –, Kosztolányi Dezső és Márai Sándor jelentették a legtöbbet, de a népies írókat Féja Gézától kezdve Illyés Gyulán keresztül Veres Péterig egyaránt nagyra értékeltem. És valahol ott magasodik előttem ma is a Németh László-i mű. Szinte vágytam rá, hogy legyen az életemben, a gondolkodásomban valami a klasszicitás fegyelmeiből, valami a régi értékekből. A kortársak közül Herceg János példaképpé nőtt előttem, de szerettem a baloldaliságából egyre inkább kigyógyuló Fehér Ferencet és nem utolsósorban Gion Nándort is.

A regényeiben ő feszegetett tabutémákat, megemlégette '44-et...

Igen, és ezt mi nagyon élveztük. Az 1980-as évek elején már volt bátorságunk, mert láttuk, megtapasztaltuk, hogy nem vagyunk egyedül. Csorba Bélával, Sziveri Jánossal sokat beszélgettünk erről, nagyobb társaság-

ban azonban soha. Közben megérkezett a vasfegyelem, Fehér Kálmán és Bosnyák István egyre gyakrabban jött a szerkesztőségi ülésekre, hogy figyelmeztessenek bennünket, ez már a végső határ, és ne menjünk fejfel a falnak. Tito haldoklása idején, még Danyi Magdolna szerkesztésében megjelent az *Új Symposion* erotikus száma, amit a pártvezetés igen rossz néven vett. Talán a betiltás is fenyegette a lapot. Emlékeim szerint ekkortól kezdve acélosodott meg fölöttünk az ég, Fehér Kálmán ekkortól gyakorolt felügyeletet a szerkesztőség felett. Kezdetben csak a meggyőződésünket akarta formálni, később, 1983-ban, a Sziveri-féle szerkesztőség felszámolásakor viszont már üvöltött, pipájával verte az asztalt, és pártfegyelmivel fenyegette a lap vezetőit. A komor időkben Gion Nándornak a Vajdasági Íróegyesület elnökeként is állást kellett foglalnia ellenünk, de ő diszkrétebb volt, szűk körben mondogatta csak, hogy most nagyon éles a helyzet, fiúk, legyetek egy kicsit diszkrétebbek. Ma már úgy látom, számukra a saját karrierjük volt a fontos, nem irányítani, inkább figyelmeztetni akartak.

Ekkor jelent meg a szerkesztőség felett Major Nándor árnyéka is, akinek dicstelen közreműködése során végül is elbocsátották a Sziveri-féle szerkesztőséget. Ma is várom, hogy Major Nándor megszólaljon. A titói korszak után egy időben a központi bizottság tagja volt, ideológiai tekintetben Vajdaság első emberének számított. Tudtunk a belgrádi szerepléséről, a KB fórumain megtartott nagy felszólalásairól, amelyekben egyebek mellett a szlovén és a horvát nacionalizmust is bírálta. Ezek a történetek hozzám a *Magyar Szó* szerkesztőségében jutottak el. Belgrádban azután azt is mondhatták neki: na, Nándor elvtárs, most ön hazamegy a maga Vojvodinájába, és ott fog rendet csinálni, a horvátok és a szlovének ügyét pedig bízza ránk. És Major Nándor hazajött, és rendet csinált. Ekkor kezdődtek a színházak, az iskolák, a tudományos intézmények és kiadványok, nem utolsósorban az írók körüli politikai botrányok. Akkor fordult végleg az *Új Symposion* ellen, amikor politikai hatalomgyakor-

lásáról Radics Viktória megjelentette *A kultúranti visszavág* című írását.

Az egyetem elvégzése után hogy folytatódott a karriered?

1979-ben elvégeztem az egyetemet, 1981-ben elvittek katonának, ezért csak 1982 februárjában tudtam diplomázni. Óbecsén helyezkedtem el magyartanárként, de mindösszesen tíz hónapot dolgoztam, amikor rábeszélésre újságírónak jelentkeztem a *Magyar Szónál*. Ennek előzménye az volt, hogy 1975-től, másodéves egyetemi hallgatóként, a Végel László szerkesztette *Kilátóban* tévékritikával foglalkoztam. Nem mellesleg a heti rovatomért olyan szép pénzt kaptam, hogy abból gondtalanul töltöttem egyetemi éveimet. Ezért éreztem úgy, hogy én már csak visszatérek a napilaphoz. A *Magyar Szó* gyakornoka voltam, fél évig újságírtam, majd bevonultam katonának. 1982-ben – változatlanul gyakornokként – visszakerültem a *Magyar Szóhoz*. 1983 februárjában történt, hogy magához hívatott a főszerkesztő, a mindenki által rettegett Erdélyi Károly. Izzó gyűlölettel mondta: Mák Feri, baj van a társasággal. Az asztalán ott feküdtek a legutóbbi *Sympo*-számok, kinyitotta az egyiket, és megkérdezte: mi a véleményed erről az írásról? Olyasmit mondhattam, hogy nincs semmi kifogásom a cikk ellen, hiszen én is ugyanazt gondolom. Hát akkor írd meg nekem – mondta –, mi a véleményed a társaid politikai meggyőződéséről. Elvárom, hogy elítéld ifjú társaid sovíniszta-nacionalista, szocializmusellenes magatartását, és azt is írd le, hogy az állam- és rendszerellenes tevékenységükkel nem értesz egyet. Erdélyi Károly sem ekkor, sem a későbbi meggyőzést célzó „beszélgetéseken” nem volt egyedül, ott volt vele Siflis Lajos is, akinek minden bizonnyal különös feladatai voltak az állambiztonsági szervezeteknél. Amolyan ideológiai felügyelő szerepében tetszelgett, a *Magyar Szó*ban az ő tudta nélkül semmi nem történhetett. Néha az volt az érzésem, hogy még Erdélyi Károlyt is ellenőrizte.¹ A velem folytatott beszélgetések során mindig ketten voltak jelen, ami az óva-

¹ Siflis Lajos a nyolcvanas évek elején a lap főszerkesztő-helyettese volt. (A szerk.)

tosságukról árulkodott. Ha én esetleg a főszerkesztői irodán kívül bármit elmondtam volna a társaimnak – mint ahogyan el is mondtam –, ők biztos cáfolták vagy másképp súlyozták volna a történetet; szóval nagyon meg volt ez szervezve.

Erdélyi Károly követelésére azt válaszoltam, a kért nyilatkozatot én nem fogom megírni. Néhány nappal később újra kezdődött a meggyőzés, és a hangnem egyre keményebb, egyre határozottabb lett: eljutottunk addig, hogy mindketten azt mondták, el tudják lehetetleníteni a pályámat, tönkre tudják tenni az életemet. Emlékszem, erre végül azt válaszoltam: a madár se rondít a saját fészkebe, én sem teszem ezt. Hamarosan kiderült, hogy nemcsak velem tárgyaltak, hanem Bálint Sándorral, az akkori újságíróval is, aki később, az 1990-es években főszerkesztője lett a lapnak. A presszió hatására a *Képes Ifjúság* szerkesztősége is elítélte a *Symposiont*, a fiatalok „államellenes mozgalmát”, ami velünk kapcsolatban egyre többször hangzott el. Februártól kezdve két hónapig tartott ez a kihallgatással egybekötött „meggyőzés”. Május 9-én, a fasizmus felett aratott győzelem napján a tartományi pártbizottság hozott egy döntést, melynek értelmében a főszerkesztő Sziveri János leváltásával egy időben feloszlatták a szerkesztőséget is, amit a tartomány összes sajtóorgánumával együtt a *Magyar Szó* is még aznap közölt. Gyakornok voltam a *Magyar Szónál*, könnyen elbocsátottak. 1983 májusában utcára kerültem. Munkaügyi bírósághoz fordultam, de pert vesztettem. Szeptemberre lett meg a papírom, hogy nem lehetek újságíró, és akkor jött a kétéves munkanélküliség. Vagyis hivatalosan 1983. szeptember 1-jétől 1985. szeptember 1-jéig voltam állástalan, ekkor vettek fel a szabadkai Városi Könyvtárba, Slavko Matković mellé az antikváriumba eladónak. Ez sem tartott sokáig, mert a nagy tekintélynek örvendő Szentgyörgyi István könyvtáros maga mellé vett, és szűk kis csapatával együtt dolgozhattam Szabadka város történeti bibliográfiáján. Mellette tanultam meg a forráskutatás tudományának fortélyait és lényegét. Három évig dolgoztam a könyvtárban.

A hatalom keze odáig nem ért el?

De igen. 1985-ben *Becse történetéből* címmel Óbecsén megjelent egy egyházi kiadvány, melyet a katolikus írástudók állítottak össze. Az egyik fejezetében felsorolták a város íróit, a végén ott volt az én nevem is. Emiatt bevittek a szabadkai rendőrségre, ahol azt firtatták, mi közöm van nekem a kiadványhoz. A könyv megjelenésének híre még el sem jutott hozzám, a kiadvány nem is járt a kezemben. Amikor híre ment a „meghallgatásomnak”, Fejes Szilveszternek, a *7 Nap* igazgatójának közbenjárására elengedtek a rendőrségről. Még aznap a *7 Nap* egyik irodájában Fejes elmondta, hogy ő korábban közölte az érdeklődőkkel, hogy semmi közöm a kiadványhoz. Közben az ügyemben Végel László is telefonált Újvidékről. Ezekből a részletekből hamar kiderült, hogy Erdélyi Károly jelentett fel a szabadkai rendőrségen. A kiadványt egyébként hamarosan bíróságilag is betiltották. A beszámolók szerint az a népiszkolai tablókép volt ideológiailag kifogásolható, amelyen az 1941–1942-es dátum mellett „a felszabadulás első évének végzős növényedékei” felirat szerepelt. Akkoriban ez elég ok volt a betiltáshoz és az óbecsei plébános és a hívek meghurcolásához.

Szabadkán nem találtam a helyem. Igaz, Dévavári Zoltán az *Üzenet* című folyóirat minden számában helyet adott az írásaimnak, az ő segítségével jelen lehettem a város irodalmi életében. Ezek azonban már Jugoszlávia haladoklásának éveit voltak.

Meg a szocialista öngazgatásé...

A szocialista öngazgatási rendszer lényegét, működési elméletét Rehák László adta elő az egyetemen, amit azután nekünk, hallgatóknak, a vizsgán reprodukálnunk kellett. Az öngazgatás és a társult munka alapszervezete (a tmasz) a maga egész küldöttrendszerével azonban a mindennapok gyakorlatában mákonyos ködbe veszett. Emlékszem, a *Magyar Szó* szerkesztőségében a „kiválasztottak” olykor lázasan fölkapták fekete jegyzetfüzetüket, és elvonultak a tmasz-ülésre, ahonnan illetett komoly arccal visszatérni a kö-

zönséges halandók közé. Megtanultuk, hogy Tito Jugoszláviájában a dolgozóké a hatalom, amelyet választott képviselőik révén gyakoroltak. A whisky egy olyan ital, amelyet a munkásosztály választott képviselői által fogyaszt – nagyjából így állt össze bennünk a politikai valóság. Gyakorló öngazgató én sohasem voltam.

*Ma elsősorban művelődéstörténettel foglalkozol, tá-
gabban társadalomtudománnyal. A hetvenes évek-
ben, illetve előtte és utána is, a Sympóban, a Híd-
ban, a Létünkben jelentek meg társadalomtudomá-
nyos írások, vagy a lapokban is például szocio-
gráfiák, amelyek a vajdasági magyarság kérdéseivel
foglalkoztak, olykor szókimondóan, ha vörös fark-
kal is. Asszimiláció, iskolahelyzet, népességfogyás...
Ezeket mennyire követted?*

Nem emlékszem, hogy odafigyeltem volna rájuk, hogy nagyobb hatást tettek volna rám. Kovács Teréz munkáit ismertem valameny-nyire a *Sympó*ból, az egyetemisták szociális helyzetéről írt, meg a tanyavilág pusztulásáról. Nem véletlenül említettem korábban a tanyákat, ő irányította rá a figyelmemet a paraszti társadalom egyre halmozódó problémáira. Egyetemi tanáraink, Bányai János, Bosnyák István és Utasi Csaba nagyon domináltak a mi világképünk alakításában. Ám ahogyan ők irodalomról és társadalomról beszéltek, annak semmi köze nem volt a jugoszláviai magyar valósághoz, ahhoz a világképhez, amely szerint élni lehetett volna. Nem jutott el hozzám a szociológia. Bár eljuthatott volna akár Gerold László *Rólunk is val-
lanak* című, értelmiségszociológiai kötete. Én nagyon szomjaztam a társadalom problémáiról folytatott beszélgetéseket, de csak szűk baráti körben esett erről szó.

Ez a rendszerből adódott?

Meg a félelemből. Még a legjobb barátod-
dal is csak kivételes alkalmakkor mertél
őszintén beszélni. Az Erdélyi Károly-féle ha-
talmogyakorlás idején történt, hogy Bálint
Sándorral együtt megkerestük Bányai Jánost,
a Forum Könyvkiadó akkori felelős szer-
kesztőjét, segítene megoldani a kényszer-
helyzetet. Amikor Bányai meglátott bennün-

ket, a folyosón egy ablakmélyedésbe vonul-
tunk vissza, ahol határozottan figyelmezte-
tett bennünket: fiúk, én nem is beszéltem ve-
letek, én nem is láttalak titeket. Aztán felhív-
tam Bosnyák Istvánt, kimehetnék-e hozzá az
egyetemre beszélgetni az „ügyről”. Nem az
egyetemen találkoztunk, hanem a mezőgaz-
dasági kar bejáratánál. Két órát sétáltunk, el-
mondtam, mi a feladatom, és azt hittem, azt
mondja: ne írd meg, ne tedd tönkre az életed,
a pályádat! Helyette azt mondta, nem is ér-
tem, mi a problémád, hát meg kell írni az el-
ítélő újságcikket, mert a társadalmat meg
kell védeni a szélsőségektől, ez Tito országa.
Szóhoz sem tudtam jutni, egy teljesen idegen
ember állt előttem, a régi magyar irodalom
tanáraként nem ezt az embert ismertem meg.

*A kilencvenes években ezek az emberek megint má-
sok lettek...*

Én nem tudom, ki hogyan változott meg.
1988-ban eljöttem Magyarországra, és a há-
borús időkben sokáig nem is mentem haza.
A rendszer megváltozása és Jugoszlávia ösz-
szeomlása után pedig megváltoztak az ideo-
lógiai elvárások is. Különös történet: már az
Aracs főszerkesztője voltam, amikor Tari Ist-
vánnal együtt Szabadkáról Óbecsére menve
megálltunk egy irodalmi rendezvényen, Csó-
kán. Már ott volt Újvidékről Bányai János is,
Fehér Kálmánnal beszélgettek. Fehér Kálmán
akkor azt mondta: Feri, nektek akkor is iga-
zatok volt, és attól kezdve mindig nektek van
igazatok. Ő akkor már bukott nagykövetként
Csókán töltötte nyugdíjas éveit. Megjegy-
zem, a kollégáim, pályatársaim közül sokan
a mai napig nem hajlandók szóba állni azok-
kal, akik a konfliktusban a hatalom erejét és
szándékát képviselték. Én aránylag könnyen
túltettem magam ezen. Akkor sem gondol-
tam, ma főleg nem gondolom, hogy kizáró-
lag a rosszindulat vezérelte őket. Zsarolha-
tók voltak, s ha egyszer kompromisszumot
kötöttek, elveszítették szabadságukat, füg-
getlenségüket. Én azon az első beszélgetésen
rájöttem, nem szabad kompromisszumot
kötni. Ha egyszer fogást találnak rajtad,
örökre a foglyuk, az eszközük leszel. Akkor,
azokban az években döntöttem el, hogy nem

maradok Jugoszláviában. Magyarországról nagyon szép élményeink voltak, szegedi barátainktól, Szajbély Mihálytól és társaságától, a szegedi diáktársaimtól a szabad gondolkodásról többet tanultam, mint az újvidéki tanáraimtól összességében. Akkor, az 1980-as évek közepén döntöttem el, az első alkalommal élni fogok a lehetőséggel, és Magyarországra jövök. Persze, ebben nagy szerepük volt az akkor már tapasztalható értelmiségi megmozdulásoknak is.

Hogyan alakultak a kapcsolatok a magyarországi, illetve a délszláv irodalmárokkal, művészekkel?

Az első generációnál kialakult kapcsolatok éltek tovább. Már Danyi Magdolnáék szerkesztették a lapot, amikor újvidéki barátai meghívták Méliusz Józsefet Erdélyből. Újvidéki tartózkodása idején eljött hozzánk a *Sympo* szerkesztőségébe is, találkozott velünk, fiatalokkal is, és talán volt egy estje a rádió M-stúdiójában is. Akkor tetszett írói megjelenése, ám amikor évekkel később elolvastam *Város a ködben* című regényét, végérvényesen kiábrándultam. Az M-stúdióban találkoztunk Juhász Ferencel és Illyés Gyulával is, Keresztury Dezső pedig egyenesen a szerkesztőségünkben keresett meg bennünket. Ezt akkor még nem tiltották, nem gátolták, később annál inkább.

Szabadkán egyébként szerveztem néhány jól sikerült irodalmi estet, melyek közül a népszerűségükből eredően Herceg János és Fehér Ferenc személyét övezte a legnagyobb tisztelet, szinte fölbolydult az egész város. Sikerült elhozni Eszékéről Lábadi Károlyékat, a *Magyar Képes Újság* egész szerkesztőségét, akik korábban tán sosem jártak így, szerkesztőségi közösségként a Bácskában, noha a lapjukat nálunk is olvasták. A szegedi Somogyi Károly könyvtárral is volt kapcsolatunk. Az év során egyszer mi vittünk egy szerb író Szegedre, viszonzásként ők hoztak egy magyar író Szabadkára. 1988-ban az én javaslatomra Csoóri Sándort szeretettük volna vendégül látni, de Csoóri nem jöhetett. Jöhetett viszont Fekete Gyula, akinek a magyar népese-dési gondokkal foglalkozó szociográfiai munkáit már ismertem. Eljött, nagy sikere

volt a szabadkai közönség előtt, Csantavérre is elvittük.

Szabadkán bejárogattam az *Üzenet* és a *Létünk* szerkesztőségébe is. Ez utóbbinak Rehák László volt a főszerkesztője, de őt sose láttam, viszont Árokszállási Borza Györgyivel a napi aktualitásokon túl a politikai valóságról is jókat lehetett beszélgetni. Tőle kaptam meg a monori tanácskozás sokszorosított anyagát. De jelen voltak az „ideológiai ellenőrök” is, közöttük Urbán János, a bőrkabátos ember, aki az emlékezők szerint 1944-ben 16 évesen a partizánok szolgálatában

gépfegyverrel a vállán járta az utcákat. Ekkor, 1985–1988 körül számunkra Sziveri Jancsi volt a központ. Ő is 1985 őszén került Szabadkára, dramaturgként dolgozott a színházban, de az elején nekem sem, neki sem volt sok ismerőse, így hát gyakran töltöttük együtt a délutánokat, estéket. Albérlete azonban hamarosan kisebb szellemi központtá vált. Festők, képzőművészek, színészek jöttek Jánosékhoz, de átjártak Magyarokanizsáról Kalapáti Ferencék is.

A Szabadka–Újvidék-vita létezett, érzékelhető volt?

Igen, erről az ellentétről naponta szó esett, de a nyolcvanas években már nem játszott különösebb szerepet. Szabadka akkor már megteremtette a maga szuverén intézményrendszerét, ott volt a *7 Nap*, az *Üzenet*, a *Létünk*, a horvátoknak-bunyevácoknak pedig ott volt a *Subotičke novine*, a *Rukovet*. Szabadkának kiváló zenei élete volt, Ristić pedig fölforgatta a színházat. Az újvidéki avantgárd irodalmi mozgalmak lassan lecsengtek, Dévavári Zoltán irányításával az *Üzenet* lapjain megjelentek a megújult polgári irodalomtörténet-írás első művei. Dévavárit az új-

vidékiek korábban megbántották, mire ő kitalálta a szabadkaiaknak az *Üzenetet*, magához vette a számára kedves embereket, és velük jó folyóiratot csinált. Naponta megfordultam a lakásán, szellemileg némileg az irányítóm, a biztatóm és bátorítóm volt. Ideológiai kérdésekről azonban soha nem beszélünk. Az idegenségem mélyen eltemettem magamban.

De egy kedves élményemet azért hadd meséljem el. Herceg János az események idején egy Erdélyi Károlynak címzett levélben kiállt a Sziveri-féle szerkesztőség fiataljai mellett, a levelet azután rejtélyes módon a párizsi *Irodalmi Újság* is közölte. Ez nagyon becsületes kiállítás volt. Talán akkor jegyezte meg Herceg János a nevemet, mert amikor Szabadkára jött a lányához, akinek a könyvtárhoz közel, a Gombkötő utcában volt lakása, mindig meghívott egy hosszabb beszélgetésre.

És a szerb, délszláv írókkal milyen volt a kapcsolat?

Nekem nem volt számottevő kapcsolatom szerb vagy délszláv írókkal. A többieknek igen, ezért történhetett meg, hogy amikor megjelent a minket elítélő párthatározat, írói kapcsolatok révén lementünk Belgrádba, ahol – ha jól emlékszem – a *Student* szerkesztői fogadtak bennünket, s talán a *Književna reč* is kiállt mellettünk. Többnyire irigykedve hallgatom az első nemzedéket, amikor arról beszélnek, hogy milyen szerteágazó kapcsolataik voltak a délszláv írókkal. A mi időnkben már szétverték ezeket a közösségeket, vagy maguktól hullottak szét, nem emlékezem, hogy valaha is körülültük volna az asztalt, hogy közös témáról beszéljünk a kortárs szerb írókkal. Mintha nem is találkoztunk volna.

Az újvidéki Tribünön sem? A Polja egyfajta testvérlapnak számított.

A két szerkesztőség egymás mellett volt, ismertük az írókat, de Tolnaiék, Domonkosék nemzedékéhez fogható módon közös témáink, közös programjaink nem voltak. Ez azonban csak az én meglátásom, lehet, hogy Csorba Bélának, Sziveri Jánosnak és másoknak más volt erről a véleményük.

Mindenek ellenére jó érzéssel tekintek vissza az 1970-es, 1980-as évek fordulójára, a gerinceltöréssel való fenyegetés ellenére is, hisz végeredményben engem kilökött magából az a rendszer, elkezdhettem egy új életet, elindulhattam a magam útján, vissza a 19. század egyszeri és nagy csodáihoz. A rendszerváltást – minden nyűgével és örömével együtt – már Magyarországon éltem meg. Ma már semmi megbántottság nincs bennem, a kényszerek, kényszerhelyzetek megértésében talán én tudtam elmenni a leg-

messzebbre. Tudom, kit mivel fenyegettek, ki milyen kényszerek hatására tört meg, ki hogyan viseli szívén az akkori történések emlékét. S bár a hiteltelen megnyilatkozásoktól ma is összerenzenek, akkori bírálóinkkal már nincsenek vitáim. A korszak jó és rossz példáival együtt meggyőződéses emberré nevelt.

Budapest, 2017. szeptember 1.;
2017. szeptember 19.